

Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο

Τόμ. 8, Αρ. 1 (2015)

Τεύχος 8

παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο

διεθνής περιοδική έκδοση παιδαγωγικών προβληματισμών

Θεματικός τόμος: Εκπαίδευση και
Διαδίκτυο: Σύγχρονες τάσεις, προβληματισμοί,
προσεγγίσεις και πρακτικές

Επιμέλεια Τεύχους: Αλιβίζος Σοφός

Τεύχος, 8 2015

Παράγοντες αποτελεσματικότητας εξ αποστάσεως επιμόρφωσης: Εμπειρική έρευνα

Νικόλαος Μπάμπας, Μαρία Δάρρα

doi: [10.12681/revmata.31148](https://doi.org/10.12681/revmata.31148)

Copyright © 2022, Νικόλαος Μπάμπας, Μαρία Δάρρα

Άδεια χρήσης [##plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front/license.cc-by-nc-sa4##](https://plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front/license.cc-by-nc-sa4##).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μπάμπας Ν., & Δάρρα Μ. (2022). Παράγοντες αποτελεσματικότητας εξ αποστάσεως επιμόρφωσης: Εμπειρική έρευνα. *Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο*, 8(1). <https://doi.org/10.12681/revmata.31148>

Παράγοντες αποτελεσματικότητας εξ αποστάσεως επιμόρφωσης: Εμπειρική έρευνα Efficiency factors in distance learning: An empirical research

Νικόλαος Μπάμπας¹, Μαρία Δάρρα²
nbabas@sch.gr jckaza1989@yahoo.gr

Abstract

Continuous learning is identified as an integral part of educationists' professional development, as well as a key factor in quality of education. Rapid breakthroughs in information and communication technologies have created new potential in information delivering technologies and have provided new systems in distance learning. In addition, the actualization of high quality and efficiency distance learning programs is essential in achieving a rational allocation of resources, both human and material, as well as upgrading the provided educational work. A key factor in the corresponding training programs is the enrichment of the participants' professional knowledge, the supply in new methods and practices and the opportunity for self-development, through the satisfaction of personal needs and interests. The key aim of the present article is to explore the views and experiences of education managerial executives regarding the factors of efficient planning, organizing and conducting distance learning. Achieving the abovementioned target is based both in bibliographic references as well as empirical research data, conducted throughout the second semester of the 2013-2014 school year among 37 head teachers. The study concludes that the most significant requirements/factors are the need for developing blended learning programs, based on the combination of conventional and distance learning methods, the constant support from an educationalist, the creation of educational material suitable for personalized learning and the enrichment of the provided training by utilizing the Internet's capabilities and implementing a variety of educational techniques, such as "face to face" training. In summary, important conclusions are reached in terms of making planning, organizing and conducting distance learning programs more effective.

Περίληψη

Η διαρκής επιμόρφωση αναγνωρίζεται ως αναπόσπαστο τμήμα της επαγγελματικής εξέλιξης των εκπαιδευτικών στελεχών, αλλά και ως βασικός παράγοντας της ποιότητας της εκπαίδευσης. Η ραγδαία εξέλιξη των τεχνολογιών επικοινωνίας και πληροφορίας έχει δημιουργήσει νέες δυνατότητες πληροφόρησης και παρέχει νέα εργαλεία για τη ανάπτυξη συστημάτων εξ αποστάσεως επιμόρφωσης. Επίσης, σημαντικό ζητούμενο αποτελεί η εξασφάλιση υψηλής ποιότητας και αποτελεσματικότητας στα προγράμματα επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών στελεχών με στόχο, τόσο την ορθολογική κατανομή των διαθέσιμων πόρων ανθρώπινων και υλικών, όσο και την αναβάθμιση της ποιότητας του παρεχόμενου στα σχολεία εκπαιδευτικού έργου. Βασικός στόχος των αντίστοιχων επιμορφωτικών προγραμμάτων είναι ο εμπλουτισμός των επαγγελματικών γνώσεων των εκπαιδευτικών στελεχών, ο εφοδιασμός τους με νέες μεθόδους και πρακτικές καθώς και η απόκτηση ευκαιριών για την αυτοανάπτυξή τους, μέσα από την κάλυψη προσωπικών τους ενδιαφερόντων και αναγκών. Βασικός σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει τις απόψεις και τις εμπειρίες διοικητικών στελεχών της εκπαίδευσης αναφορικά με τους παράγοντες αποτελεσματικού σχεδιασμού, οργάνωσης και διεξαγωγής της εξ αποστάσεως επιμόρφωσής τους. Η επίτευξη του παραπάνω στόχου βασίζεται, τόσο στα στοιχεία της βιβλιογραφίας, όσο και στα αποτελέσματα εμπειρικής έρευνας που διεξήχθη κατά το δεύτερο εξάμηνο του σχολικού έτους 2013-2014 σε δείγμα 37 διευθυντών/ντριάων σχολικών μονάδων. Από την έρευνα προκύπτει ότι ως σημαντικότερες προϋποθέσεις/παράγοντες αποτελεσματικότητας αναδεικνύονται η ανάγκη ανάπτυξης προγραμμάτων «μικτής μάθησης» (blended learning) τα οποία βασίζονται στο συνδυασμό συμβατικών (κλασικών)

¹ Εκπαιδευτικός

² Λέκτορας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

διδακτικών τεχνικών και μεθόδων εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, η συνεχής υποστήριξη από κάποιον επιμορφωτή, η δημιουργία εκπαιδευτικού υλικού κατάλληλου για εξατομικευμένη μάθηση και ο εμπλουτισμός της εκπαίδευσης που παρέχεται με την υποστήριξη των υπηρεσιών του διαδικτύου με μεγαλύτερη ποικιλία εκπαιδευτικών τεχνικών όπως είναι η «πρόσωπο με πρόσωπο» διδασκαλία. Τέλος, η έρευνα καταλήγει σε σημαντικά συμπεράσματα σχετικά με τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας του πλαισίου σχεδιασμού, οργάνωσης και διεξαγωγής της εξ αποστάσεως επιμόρφωσης των διοικητικών στελεχών της εκπαίδευσης.

Λέξεις κλειδιά: εξ αποστάσεως επιμόρφωση, μικτή μάθηση, αυτομάθηση, αυτοανάπτυξη.

1. Εισαγωγή

Η διαρκής επιμόρφωση αναγνωρίζεται ως αναπόσπαστο τμήμα της επαγγελματικής εξέλιξης των εκπαιδευτικών στελεχών, αλλά και ως βασικός παράγοντας της ποιότητας της εκπαίδευσης. Η ραγδαία εξέλιξη των τεχνολογιών επικοινωνίας και πληροφορίας έχει δημιουργήσει νέες δυνατότητες πληροφόρησης και παρέχει νέα εργαλεία για τη ανάπτυξη συστημάτων εξ αποστάσεως επιμόρφωσης.

Από τη διερεύνηση και μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας αναφορικά με τους παράγοντες αποτελεσματικότητας της εξ αποστάσεως επιμόρφωσης προκύπτει ότι:

- Η προώθηση τεχνικών εξ αποστάσεως επιμόρφωσης εντάσσεται στο πλαίσιο της προώθησης διαδικασιών συνεχούς αυτομόρφωσης, αυτοανάπτυξης και συμμετοχής των εκπαιδευτικών και των στελεχών της εκπαίδευσης σε δίκτυα πληροφόρησης και επικοινωνίας που στοχεύουν στη βελτίωση των επαγγελματικών τους δεξιοτήτων (Jung, 2005; Zhao, 2004).
- Η ανάπτυξη προγραμμάτων εξ αποστάσεως εκπαίδευσης βασίζεται στις συνεχώς εξελισσόμενες τεχνικές της ηλεκτρονικής μάθησης (e-learning) και επιτρέπει στους οργανισμούς παροχής επιμόρφωσης να προσφέρουν προγράμματα σε εκπαιδευόμενους που βρίσκονται σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές. Τα περιβάλλοντα εξ αποστάσεως επιμόρφωσης στηρίζονται σε ολοκληρωμένα πληροφοριακά συστήματα (πλατφόρμες) όπως είναι τα συστήματα εκπαίδευσης στον Παγκόσμιο Ιστό (Webbased training) τα οποία υποστηρίζουν μαθησιακές διεργασίες οι οποίες δεν συμπίπτουν χρονικά για τον εκπαιδευτή και τον εκπαιδευόμενο (Kerrey & Isakson, 2001).
- Τα συστήματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης διαχειρίζονται εικονικά περιβάλλοντα που συγκροτούνται από ένα σύνολο εκπαιδευόμενων, τους εκπαιδευτές και το εκπαιδευτικό υλικό το οποίο διατίθεται σε ψηφιακή μορφή (Παπανικολάου & Γρηγοριάδου, 2005; Χλαπάνης & Δημητρακοπούλου, 2004).
- Η εφαρμογή της εξ αποστάσεως μεθοδολογίας δεν δημιουργεί προβλήματα για την παρακολούθηση των προγραμμάτων σε όσους εκπαιδευτικούς εργάζονται και ζουν σε περιοχές όπου δεν λειτουργούν Περιφερειακά Επιμορφωτικά Κέντρα (ΠΕΚ) καθώς και σε όσους υπηρετούν σε νησιωτικές ή δυσπρόσιτες περιοχές, αφού δεν χρειάζεται να μετακινηθούν από τον τόπο της εργασίας τους. Αλλά και για εκείνους, που κοινωνικές ή οικογενειακές υποχρεώσεις, δεν τους επιτρέπουν να βρίσκονται στις αίθουσες διδασκαλίας σε συγκεκριμένες ημέρες και ώρες, η μέθοδος της εξ αποστάσεως διδασκαλίας, διευκολύνει τη συμμετοχή τους στα προγράμματα επιμόρφωσης (Βεργίδης κ.ά., 1998).
- Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών από απόσταση δίνει την ευκαιρία σε όλους τους εκπαιδευτικούς, που επιθυμούν να παρακολουθήσουν επιμορφωτικά προγράμματα, να ενταχθούν στην εκπαιδευτική διαδικασία και μάλιστα οποιαδήποτε χρονική στιγμή επιλέξουν. Σε περιπτώσεις προώθησης καινοτομιών στην εκπαίδευση, η εξ αποστάσεως επιμόρφωση προσφέρει την ευκαιρία σε ένα μεγάλο αριθμό

εκπαιδευτικών να επιμορφωθούν και να εμπλουτίσουν άμεσα τις γνώσεις τους (Παπαδούρης, 2001).

Στο πλαίσιο του ανωτέρω προβληματισμού και δεδομένου ότι: α. η άσκηση αποτελεσματικής ηγεσίας συναρτάται με την απόκτηση/βελτίωση των αναγκαίων γνώσεων/δεξιοτήτων των ηγετικών στελεχών για την αποτελεσματική διεξαγωγή του έργου τους, β. πολλοί διευθυντές σχολείων δεν έχουν ούτε τη στοιχειώδη κατάρτιση σε θέματα εκπαιδευτικής διοίκησης και γ. η αξιοποίηση σύγχρονων μορφών επιμόρφωσης, όπως είναι η εξ αποστάσεως επιμόρφωση, μπορεί να συμβάλει στην αντιμετώπιση των υφιστάμενων δυσκολιών και προβλημάτων, προκύπτει ότι η διερεύνηση των απόψεων των διευθυντών/ντριών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αναφορικά με τους παράγοντες αποτελεσματικού σχεδιασμού, οργάνωσης και διεξαγωγής της επιμόρφωσής τους με τη μορφή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και η διατύπωση προτάσεων για τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας και της ποιότητας των αντίστοιχων επιμορφωτικών προγραμμάτων αναμένεται να συμβάλλει στη διεύρυνση των γνώσεων στον τομέα αυτόν και κατά συνέπεια στη βελτίωση της ποιότητας και της αποτελεσματικότητας του παρεχόμενου στα σχολεία εκπαιδευτικού έργου.

Στην εργασία αυτή γίνονται στη συνέχεια ορισμένες θεωρητικές αναφορές στο ζήτημα της αποτελεσματικότητας της εξ αποστάσεως επιμόρφωσης των διοικητικών στελεχών της εκπαίδευσης και ακολούθως παρουσιάζονται και αναλύονται τα δεδομένα της εμπειρικής μας έρευνας.

2. Παράγοντες αποτελεσματικότητας εξ αποστάσεως επιμόρφωσης των διοικητικών στελεχών της εκπαίδευσης: Θεωρητικό πλαίσιο

2.1. Εννοιολογικές διασαφήσεις και προσδιορισμοί

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση αποτελεί μια νέα εκπαιδευτική μεθοδολογία που χαρακτηρίζεται από την αυτονομία των μαθητευόμενων και από τη χρήση προηγμένων τεχνολογιών προσδίδοντας μια νέα διάσταση στον τρόπο κατάκτησης της γνώσης και στην επίτευξη αποτελεσματικής διδασκαλίας (Γιαγλή, 2009). Παράλληλα, η εξ αποστάσεως επιμόρφωση προωθεί την πρόσβαση στη γνώση ενός μεγάλου αριθμού ενδιαφερόμενων σε σχέση με τους συμμετέχοντες στα παραδοσιακά συστήματα τυπικής και άτυπης επιμόρφωσης (Λιοναράκης, 1998-1999).

Σχετικά με τον εννοιολογικό προσδιορισμό της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις, τόσο σε διεθνές επίπεδο, όσο και στην Ελλάδα. Αρχικά, σύμφωνα με τον κλασικό ορισμό της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης την ορίζουμε ως μια εκπαιδευτική διαδικασία κατά την οποία ο επιμορφωτής βρίσκεται σε γεωγραφική και χρονική απόσταση από τον επιμορφούμενο, ενώ αμφότεροι επικοινωνούν μεταξύ τους με διάφορα μέσα της σύγχρονης τεχνολογίας. Μέσω της επικοινωνιακής αυτής λειτουργίας μεταφέρονται από τον πομπό στον δέκτη επιστημονικές γνώσεις καθώς και οποιαδήποτε άλλη διευκρινιστική πληροφορία στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Συνεπώς, υφίσταται και λειτουργεί μια αμφίδρομη σχέση μεταξύ των δύο πλευρών ευέλικτη και αποτελεσματική (Ματραλής, 1998-1999).

Επιπρόσθετα, ο Λιοναράκης (2006: 6), δίνοντας την παιδαγωγική διάσταση του όρου «εξ αποστάσεως εκπαίδευση», την προσδιορίζει ως η εκπαίδευση που διδάσκει και ενεργοποιεί το μαθητή να μαθαίνει πώς να μαθαίνει μόνος του και πώς να λειτουργεί αυτόνομα προς μια ευρετική πορεία αυτομάθησης.

Επομένως, οι διάφοροι ορισμοί της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, μιας έντονα ποικιλόμορφης εκπαιδευτικής προσέγγισης, που έχουν κατά καιρούς δοθεί κινούνται πάνω στους ακόλουθους βασικούς άξονες: στην απόσταση που υπάρχει μεταξύ εκπαιδευτή και

εκπαιδευόμενων, στα χρησιμοποιούμενα μέσα επικοινωνιακής λειτουργίας των δύο πλευρών και τα λειτουργικά προβλήματα του θεσμού σε συνδυασμό με τις ανάγκες των συμμετεχόντων. Συνεπώς, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση ορίζεται ως μια εκπαιδευτική διεργασία, η οποία χαρακτηρίζεται τόσο από τη φυσική απόσταση διδασκόντων-διδασκόμενων, όσο και από τον φορέα που την παρέχει και τη χρήση σύγχρονων μέσων τεχνολογίας, για να γεφυρωθεί η μεταξύ τους απόσταση αλλά και για να διασφαλιστεί η μεταξύ τους επικοινωνία (Γιαγλή, Γιαγλής & Κουτσούμπα, 2010; Schlosser & Simonson, 2006).

2.2. Εξ αποστάσεως επιμόρφωση των διοικητικών στελεχών της εκπαίδευσης

Η επιμόρφωση αποτελεί βασικό τμήμα της επαγγελματικής σταδιοδρομίας των εκπαιδευτικών στελεχών, καθώς συνιστά ουσιαστική προϋπόθεση για την ποιοτική αναβάθμιση του έργου τους και για την προσαρμογή του στις ανάγκες μιας διαρκώς μεταβαλλόμενης εκπαιδευτικής πραγματικότητας. Βασικός στόχος των αντίστοιχων επιμορφωτικών προγραμμάτων είναι ο εμπλουτισμός των επαγγελματικών γνώσεων των εκπαιδευτικών στελεχών, ο εφοδιασμός τους με νέες μεθόδους και πρακτικές καθώς και η απόκτηση ευκαιριών για την αυτοανάπτυξή τους, μέσα από την κάλυψη προσωπικών τους ενδιαφερόντων και αναγκών (Guy, 1998).

Τα τελευταία χρόνια η βελτίωση της κατάρτισης των στελεχών της εκπαίδευσης αποτελεί βασική προτεραιότητα των επίσημων εκπαιδευτικών πολιτικών, αλλά και θεσμικό αίτημα των ίδιων των στελεχών όλων των βαθμίδων (Μαυρογιώργος, 2001).

Στο χώρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης κάποια από τα βασικά θέματα στα οποία επικεντρώνονται οι πολιτικές των κρατών-μελών εστιάζονται μεταξύ άλλων και στην παροχή ενημέρωσης για καλύτερη διοίκηση/διαχείριση των σχολικών μονάδων αλλά και στη αποτελεσματική διαχείριση των ανθρωπίνων πόρων της σχολικής μονάδας (Ανδρέου, 2001; European Commission, 2000; EURYDICE, 1995).

Έχει αναπτυχθεί ένας έντονος προβληματισμός για το βαθμό στον οποίο οι τυπικές και άτυπες μορφές επιμόρφωσης επαρκούν για να καλύψουν τις ανάγκες των εκπαιδευτικών στελεχών (Βασιλού και Χαραμής, 1997) με τα κυριότερα προβλήματα να εστιάζονται μεταξύ άλλων, τόσο στον γραφειοκρατικό τρόπο σχεδιασμού, οργάνωσης και διεξαγωγής των επιμορφωτικών προγραμμάτων, όσο και στον ακαδημαϊκό τους χαρακτήρα και στην έλλειψη ευέλικτων διδακτικών μεθόδων και πρακτικών. Για την άρση των παραπάνω περιορισμών προωθείται η ανάπτυξη προγραμμάτων εξ αποστάσεως επιμόρφωσης από πολλά ιδρύματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και από άλλους δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς (Collis, 1996). Στο πλαίσιο αυτό τα τελευταία χρόνια η εξ αποστάσεως επιμόρφωση στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί αντικείμενο σημαντικού αριθμού χρηματοδοτούμενων προγραμμάτων (European Commission, 2000). Μέσα από τα προγράμματα αυτά επισημαίνεται η ανάγκη αξιοποίησης της τεχνολογίας της πληροφορίας και επικοινωνίας σε συνδυασμό με τον παιδαγωγικό προβληματισμό, τη διευκόλυνση της πρόσβασης σε σύγχρονες εκπαιδευτικές μεθόδους και υλικό και την ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων με την εκπαίδευση (ό.π.).

Η εκρηκτική ανάπτυξη της νέας τεχνολογίας κατά την τελευταία δεκαετία έχει αυξήσει το ενδιαφέρον για τη διερεύνηση των δυνατοτήτων δημιουργίας εξ αποστάσεως συστημάτων επιμόρφωσης. Η δημιουργία των συστημάτων αυτών βασίζεται στην αξιοποίηση του διαδικτύου και των τεχνολογιών της πληροφορίας και επικοινωνίας (ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, παγκόσμιος ιστός, ομάδες συζητήσεων, πίνακες ανακοινώσεων, συνδιάσκεψη, τηλεδιάσκεψη κ.ά.) (ATM, 2001; Ματθαίου κ.ά., 2001).

Οι υπηρεσίες αυτές συνδυάζονται ανάλογα με τις ανάγκες και τους στόχους της εκπαιδευτικής διαδικασίας, τη φύση του περιεχομένου της διδασκαλίας, τις ιδιαιτερότητες

των εκπαιδευόμενων και τις διαθέσιμες εκπαιδευτικές δυνατότητες δημιουργώντας τα λεγόμενα «Εικονικά Περιβάλλοντα Εκπαίδευσης από Απόσταση» (Μπράτιτσης και Δημητρακοπούλου, 2001). Στα εν λόγω περιβάλλοντα δίνεται έμφαση, τόσο στη δημιουργία ποικίλων δυνατοτήτων επικοινωνίας μεταξύ των συμμετεχόντων, όσο και στη δημιουργία ποιοτικού εκπαιδευτικού υλικού.

Τα κυριότερα πλεονεκτήματα της αξιοποίησης της εξ αποστάσεως επιμόρφωσης είναι τα ακόλουθα (Collis, 1996):

- χαμηλό κόστος ανεξάρτητα από τον αριθμό των επιμορφούμενων, το είδος και το περιεχόμενο της επιμόρφωσης,
- ίσες ευκαιρίες για όλους ανεξάρτητα του τόπου κατοικίας τους,
- συνεχής και συστηματική επιμόρφωση,
- ευελιξία στο χρόνο αναζήτησης υποστήριξης από τους επιμορφούμενους,
- αμεσότερη και συχνότερη επικοινωνία των επιμορφούμενων με τον επιμορφωτή τους,
- ηλεκτρονική διαχείριση της εκπαιδευτικής διαδικασίας και αποφυγή γραφειοκρατικών δυσλειτουργιών.

2.3. Παράγοντες αποτελεσματικότητας εξ αποστάσεως επιμόρφωσης

Η αναζήτηση των παραγόντων/προϋποθέσεων που καθιστούν αποτελεσματική την εξ αποστάσεως επιμόρφωση αποτελεί αντικείμενο προβληματισμού και διαλόγου για την εκπαιδευτική και επιστημονική κοινότητα.

Στη βάση των όσων προαναφέρθηκαν σημαντικό ζητούμενο είναι η εξασφάλιση υψηλής ποιότητας και αποτελεσματικότητας στα προγράμματα επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών στελεχών με στόχο, τόσο την ορθολογική κατανομή των διαθέσιμων πόρων ανθρώπινων και υλικών, όσο και την αναβάθμιση της ποιότητας του παρεχόμενου στα σχολεία εκπαιδευτικού έργου.

Είναι δύσκολο να διατυπώσουμε έναν ορισμό, για το τι μπορεί να θεωρηθεί αποτελεσματική επιμόρφωση, καθώς οι εμπλεκόμενοι άμεσα ή έμμεσα στην όλη διαδικασία είναι πολλοί και με διαφορετικές προτεραιότητες ο καθένας (Χατζηπαναγιώτου, 2001: 35).

Στην παρούσα εργασία, ως αποτελεσματική επιμόρφωση, θεωρείται η επιμόρφωση εκείνη η οποία «συμβάλλει στην επαγγελματική ενδυνάμωση του εκπαιδευτικού, του προσφέρει τις αναγκαίες γνώσεις και δεξιότητες ώστε να μπορεί να αντιμετωπίσει κατάλληλα, σύμφωνα δηλαδή με τις ανάγκες της περίπτωσης, τα προβλήματα της εκπαιδευτικής πράξης» (Κλίτσας, 2008: 12).

Επιπρόσθετα, ως αποτελεσματικό μπορεί να θεωρηθεί ένα πρόγραμμα επιμόρφωσης, όταν ο σχεδιασμός, η οργάνωση, η μεθοδολογία υλοποίησης και αξιολόγησής του ακολουθεί τα παρακάτω βήματα:

- α. καθορισμό εκπαιδευτικών σκοπών και στόχων του επιμορφωτικού προγράμματος με σαφήνεια και ακρίβεια,
- β. ενημέρωση συμμετεχόντων σε σχέση με τις υποχρεώσεις τους από τη συμμετοχή τους στο πρόγραμμα,
- γ. διαμόρφωση περιεχομένου προγράμματος, σύμφωνα με τις εκπαιδευτικές ανάγκες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των εκπαιδευόμενων,
- δ. υλοποίηση προγράμματος, σύμφωνα με τις αρχές μάθησης ενηλίκων,
- ε. δόμηση εκπαιδευτικού υλικού προγράμματος, σύμφωνα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις απαιτήσεις των συμμετεχόντων σε αυτό,

στ. απόκτηση γνώσεων, ανάπτυξη δεξιοτήτων - ικανοτήτων, υιοθέτηση θετικών στάσεων σε σχέση με το περιεχόμενο του προγράμματος και αναθεώρηση μη αποτελεσματικών εκπαιδευτικών πρακτικών (Φραγκούλης, 2010: 20).

Ως βασικά χαρακτηριστικά της εξ αποστάσεως επιμόρφωσης θεωρούνται τα ακόλουθα: η πρόσβαση σε εκπαιδευτικούς χώρους και περιβάλλοντα επιμόρφωσης χωρίς χρονικούς ή χωρικούς περιορισμούς, η μέγιστη δυνατή αξιοποίηση εξειδικευμένων επιστημόνων ανεξάρτητα από τον τόπο διαμονής τους, η επιλογή ρυθμού και επιπέδου μάθησης ανά επιμορφούμενο εκπαιδευτικό, η δυνατότητα επιμόρφωσης μεγάλου αριθμού εκπαιδευτικών, η δυνατότητα δημιουργίας μικρών και επαναλαμβανόμενων προγραμμάτων, η μείωση κόστους για εφαρμογή σε μεγάλη κλίμακα (Παπαδάκης κ.ά., 2003).

Τα προαναφερόμενα χαρακτηριστικά της εξ αποστάσεως επιμόρφωσης διασφαλίζουν σε υψηλό βαθμό την ποιότητα και αποτελεσματικότητα στα προγράμματα επιμόρφωσης εκπαιδευτικών από απόσταση.

Επίσης, το πλαίσιο λειτουργίας των φορέων της εξ αποστάσεως επιμόρφωσης διαμορφώνεται από την ύπαρξη ορισμένων παραγόντων οι σημαντικότεροι των οποίων είναι οι εξής: η εφαρμοζόμενη μεθοδολογία στην εξ αποστάσεως επιμόρφωση, η ποιότητα και αποτελεσματικότητα του εκπαιδευτικού υλικού, τα μέσα επικοινωνίας και μεταφοράς του εκπαιδευτικού υλικού, η ύπαρξη κάποιου εκπαιδευτικού φορέα για την παροχή της, η διαμόρφωση μιας εκπαιδευτικής διαδικασίας μάθησης, μέσω της οποίας θα γίνεται η κατανόηση του εκπαιδευτικού υλικού, αλλά και η πραγματοποίηση των περιοδικών συναντήσεων μεταξύ εκπαιδευτών και εκπαιδευόμενων για την παροχή διευκρινίσεων (Λιοναράκης, 1998-1999; Keegan, 1980 & 1986).

Πιο συγκεκριμένα, για τους παραπάνω παράγοντες αναφέρονται συνοπτικά τα ακόλουθα:

α. Σε σχέση με το εκπαιδευτικό υλικό διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην υλοποίηση της εξ αποστάσεως εκπαιδευτικής διαδικασίας και θα πρέπει να εμπεριέχει τα στοιχεία εκείνα που προσδίδουν στη διδακτική διαδικασία αυτονομία και ευελιξία σε σχέση με τον τόπο, το χρόνο και το ρυθμό μάθησης σύμφωνα πάντα με τις βασικές αρχές των θεωριών μάθησης (Λιοναράκης, 2001; Ράπτης και Ράπτη, 2001).

β. Σε ό,τι αφορά στα μέσα επικοινωνίας και μεταφοράς του εκπαιδευτικού υλικού για την αποτελεσματική υλοποίηση της επιμορφωτικής διαδικασίας πέραν των διατιθέμενων υπηρεσιών και εργαλείων, πολύ σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν και οι παράγοντες που συγκροτούν το παιδαγωγικό περιβάλλον και αφορούν στο σύστημα επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης. Έτσι, κατά τη διαμόρφωση του εκπαιδευτικού περιβάλλοντος ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην ανάπτυξη στρατηγικών αυτομάθησης, στην ενίσχυση της ενεργητικής μάθησης και στην υποστήριξη διαδικασιών επικοινωνίας και συνεργασίας στο πλαίσιο ομάδων εργασίας όπου οι επιμορφούμενοι μπορούν να συζητούν θέματα που τους απασχολούν, να ανταλλάσσουν εμπειρίες και απόψεις και να συνεργάζονται (Λιοναράκης, 2001). Η συμμετοχική διδασκαλία βασίζεται στις θεωρητικές αρχές του εποικοδομητικής μάθησης και στη συνεργατική εκπαίδευση (Ράπτης και Ράπτη, 2001).

3. Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα

Βασικός σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει τις απόψεις και τις εμπειρίες διοικητικών στελεχών της εκπαίδευσης αναφορικά με τις τους παράγοντες αποτελεσματικού σχεδιασμού, οργάνωσης και διεξαγωγής της εξ αποστάσεως επιμόρφωσής τους.

Τα ερευνητικά ερωτήματα στα οποία θα επιχειρήσει να δώσει απάντηση η έρευνα είναι τα εξής:

1^ο: Πώς αξιολογούν οι συμμετέχοντες στην έρευνα τη σημαντικότητα των βασικών αρχών της εκπαίδευσης ενηλίκων τις οποίες υιοθετεί η εξ αποστάσεως εκπαίδευση;

2^ο: Πως αξιολογούν οι συμμετέχοντες στην έρευνα τη σημαντικότητα των οργανωτικών μορφών με τις οποίες προτείνεται να υλοποιηθεί η εξ αποστάσεως επιμόρφωση, ενδοϋπηρεσιακή ή μη, των διοικητικών στελεχών της εκπαίδευσης;

3^ο: Ποιες θεματικές θεωρούν οι διευθυντές/ντριες της έρευνας ότι είναι περισσότερο σημαντικές για την επιμόρφωσή τους με τη μορφή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης;

4^ο: Ποια στοιχεία θεωρούν οι συμμετέχοντες στην έρευνα ότι συμβάλλουν στην βελτίωση της αποτελεσματικότητάς της εξ αποστάσεως επιμορφωτικής διαδικασίας;

5^ο: Ποιες μεθόδους εξ αποστάσεως εκπαίδευσης θεωρούν οι συμμετέχοντες στην έρευνα ότι είναι περισσότερο σημαντικές για την αποτελεσματικότητα της επιμορφωτικής διαδικασίας;

6^ο: Ποιες είναι οι πιο σημαντικές δεξιότητες που πρέπει να διαθέτει ο επιμορφωτής σε ένα πρόγραμμα εξ αποστάσεως επιμόρφωσης;

7^ο: Ποια από τα εργαλεία σύγχρονης και ασύγχρονης επικοινωνίας που αξιοποιούνται για την υποστήριξη της επιμορφωτικής διαδικασίας σε ένα πρόγραμμα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης είναι περισσότερο αποτελεσματικά;

4. Η μέθοδος

Η έρευνα διεξήχθη κατά το δεύτερο εξάμηνο του σχολικού έτους 2013-2014 με τη μέθοδο του ανώνυμου γραπτού ερωτηματολογίου, το οποίο συμπληρώθηκε από διευθυντές/ντριες δημοτικής και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του νομού Θεσπρωτίας.

Το ερωτηματολόγιο της έρευνάς μας αποτελείται από τρία (3) μέρη. Το πρώτο μέρος αφορά στη συγκέντρωση στοιχείων δημογραφικού χαρακτήρα. Στο δεύτερο μέρος υπάρχουν πέντε ερωτήσεις, οι οποίες αφορούν στα υπηρεσιακά και προσωπικά χαρακτηριστικά των διευθυντών των σχολείων που έλαβαν μέρος στην έρευνα. Τέλος, το τρίτο μέρος περιλαμβάνει επτά ερωτήσεις αναφορικά με τη διερεύνηση στοιχείων αποτελεσματικού σχεδιασμού, οργάνωσης και διεξαγωγής της επιμόρφωσης των διοικητικών στελεχών της εκπαίδευσης με τη μορφή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.

5. Τα δεδομένα

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται τα αποτελέσματα από τη διερεύνηση των παραγόντων αποτελεσματικού σχεδιασμού, οργάνωσης και διεξαγωγής της επιμόρφωσης των διοικητικών στελεχών της εκπαίδευσης με τη μορφή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.

5.1. Το δείγμα

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 37 διευθυντές εκ των οποίων 19 διευθυντές από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και 18 διευθυντές από την δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Γυμνάσια, Γενικά και Επαγγελματικά Λύκεια). Σε ό,τι αφορά στην ηλικιακή κατανομή του δείγματος, μόνο 1 διευθυντής (2,86 %) ήταν μεταξύ 31-40 ετών, 17 διευθυντές (45,71 %) ήταν μεταξύ 41-50 ετών και 19 διευθυντές (51,43 %) ήταν άνω των 51 ετών. Αναφορικά με την εμπειρία των ερωτηθέντων από συμμετοχή σε κάποιο πρόγραμμα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης ο ένας στους δύο ερωτηθέντες περίπου (38,9%) δέχτηκε, ότι είχε αντίστοιχη εμπειρία και από αυτούς το 38,9% δήλωσε ότι το πρόγραμμα αυτό ήταν σχετικό με τη διοίκηση σχολικών μονάδων.

5.2. Στοιχεία αποτελεσματικού σχεδιασμού, οργάνωσης και διεξαγωγής της επιμόρφωσης των διοικητικών στελεχών της εκπαίδευσης με τη μορφή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης

Στην ερώτηση (7) «Ποιες από τις παρακάτω βασικές αρχές της εκπαίδευσης ενηλίκων τις οποίες υιοθετεί η εξ αποστάσεως εκπαίδευση θεωρείτε ότι είναι περισσότερο σημαντικές;», οι απαντήσεις των ερωτηθέντων διευθυντών παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα (1):

Πίνακας 1: Κατανομή συχνότητα σχετικών % των εκπαιδευτικών σύμφωνα με την απάντησή τους σχετικά με τη σημαντικότητα βασικών αρχών εκπαίδευσης ενηλίκων που υιοθετεί η εξ αποστάσεως εκπαίδευση.

Βασικές αρχές εκπαίδευσης ενηλίκων		
α.	η αξιοποίηση των προϋπαρχουσών γνώσεων και εμπειριών των εκπαιδευόμενων	25,7%
β.	η ουσιαστική επικοινωνία μεταξύ επιμορφωτή και εκπαιδευόμενου από την οποία χαρακτηρίζεται το μαθησιακό κλίμα	33,3%
γ.	η υιοθέτηση ενεργητικών εκπαιδευτικών τεχνικών	20%
δ.	η ενθάρρυνση των εκπαιδευόμενων να συμμετέχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία αναλαμβάνοντας πρωτοβουλίες	22,9%

Στην ερώτηση (8) «Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι οι παρακάτω οργανωτικές μορφές με τις οποίες προτείνεται να υλοποιηθεί η εξ αποστάσεως επιμόρφωση, ενδοϋπηρεσιακή ή μη, των διοικητικών στελεχών της εκπαίδευσης είναι σημαντικές;», οι απαντήσεις των ερωτηθέντων διευθυντών παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα (2):

Πίνακας 2: Κατανομή συχνότητων σχετικών % των διευθυντών σύμφωνα με την απάντησή τους σχετικά με το βαθμό σημαντικότητας των προτεινόμενων οργανωτικών μορφών υλοποίησης της εξ αποστάσεως επιμόρφωσης.

	Οργανωτικές μορφές υλοποίησης της εξ αποστάσεως επιμόρφωσης	Πάρα πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου
α.	με τους κύκλους επιμορφωτικών μεταπτυχιακών προγραμμάτων, όπως ήδη συμβαίνει στο Ε.Α.Π.	22,2%	52,8%	25%	0%
β.	με την ανάπτυξη της σε μέσης διάρκειας (εξαμηνιαίων) ενδοϋπηρεσιακών επιμορφωτικών προγραμμάτων από τους φορείς επιμόρφωσης	31,4%	54,3%	11,4%	2,9%
γ.	με την ένταξή τους, ως συμπληρωματικής μορφής, σε μεγάλης διάρκειας ενδοϋπηρεσιακών προγραμμάτων που εκτελούν επιμορφωτικοί φορείς και Α.Ε.Ι.	41,2%	35,3%	23,5%	0%
δ.	με την οργάνωση ειδικών ενδοϋπηρεσιακών μεταπτυχιακών προγραμμάτων για τη διοίκηση των εκπαιδευτικών οργανισμών από το Ε.Α.Π.	41,7%	41,7%	16,7%	0%

Στην ερώτηση (9) «Ποιες από τις παρακάτω προτεινόμενες θεματικές θεωρείτε ότι είναι περισσότερο σημαντικές για την επιμόρφωσή σας με τη μορφή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης;», οι απαντήσεις των ερωτηθέντων διευθυντών παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα (3):

Πίνακας 3: Κατανομή συχνότητων σχετικών % των διευθυντών σύμφωνα με την απάντησή τους σχετικά με τη σημαντικότητα των προτεινόμενων θεματικών της εξ αποστάσεως επιμόρφωσης.

	Σημαντικότητα προτεινόμενων θεματικών εξ αποστάσεως επιμόρφωσης	
α.	η άσκηση ηγεσίας στο πλαίσιο της σχολικής εκπαίδευσης	22,2%
β.	η εκπαιδευτική νομοθεσία	12,5%
γ.	η διοίκηση της σχολικής εκπαίδευσης και ευπαθείς κοινωνικές ομάδες (μαθητές με ειδικές ανάγκες, μαθητές που ανήκουν σε μειονότητες, μαθητές με προβλήματα επίδοσης στο σχολείο / αντισταθμιστική υποστηρικτική αγωγή)	3%
δ.	η διαχείριση προβλημάτων παραβατικότητας και πειθαρχίας στο χώρο της σχολικής εκπαίδευσης	9,1%

ε.	ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός και η αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου	24,2%
σ τ.	η αρχή της ποιότητας στην εκπαίδευση και οι αλλαγές στο ρόλο και στις λειτουργίες της διοίκησης της εκπαίδευσης	18,2%
ζ.	η οργανωσιακή μάθηση ως σύγχρονη προσέγγιση βελτίωσης της ποιότητας στην εκπαίδευση	8,6%
η.	η διαχείριση της εκπαιδευτικής αλλαγής στο σχολικό χώρο	6,5%

Στην ερώτηση (10) «Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι τα παρακάτω στοιχεία αναφορικά με την εξ αποστάσεως επιμορφωτική διαδικασία συμβάλλουν στην βελτίωση της αποτελεσματικότητας της;», οι απαντήσεις των ερωτηθέντων διευθυντών παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα (4):

Πίνακας 4: Κατανομή συχνοτήτων σχετικών % των διευθυντών σύμφωνα με την απάντησή τους σχετικά με το βαθμό αποτελεσματικότητας των προτεινόμενων στοιχείων της εξ αποστάσεως επιμόρφωσης.

	Στοιχεία αποτελεσματικότητας εξ αποστάσεως επιμόρφωσης	Πάρα πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου
α.	ο εμπλουτισμός της εκπαίδευσης που παρέχεται με την υποστήριξη των υπηρεσιών του Διαδικτύου με μεγαλύτερη ποικιλία εκπαιδευτικών τεχνικών, όπως είναι η «πρόσωπο με πρόσωπο» διδασκαλία	40%	48,6%	8,6%	2,9%
β.	η συνεχής υποστήριξη από κάποιον επιμορφωτή	45,7%	42,9%	11,4%	0%
γ.	η δημιουργία εκπαιδευτικού υλικού κατάλληλου για εξατομικευμένη μάθηση	45,7%	42,9%	8,6%	2,9%
δ.	η ανάπτυξη προγραμμάτων «μεικτής μάθησης» (blended learning) τα οποία βασίζονται στο συνδυασμό συμβατικών (κλασικών) διδακτικών τεχνικών (όπως είναι η «πρόσωπο με πρόσωπο» διδασκαλία, η συνεργατική μάθηση σε αίθουσα διδασκαλίας, η συμβουλευτική σε σεμινάρια) και μεθόδων εξ αποστάσεως εκπαίδευσης	57,1%	31,4%	11,4%	0%

Στην ερώτηση (11) «Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι οι παρακάτω προτεινόμενες μέθοδοι εξ αποστάσεως εκπαίδευσης είναι σημαντικές για την αποτελεσματικότητα της επιμορφωτικής διαδικασίας;», οι απαντήσεις των ερωτηθέντων διευθυντών παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα (5):

Πίνακας 5: Κατανομή συχνοτήτων σχετικών % των διευθυντών σύμφωνα με την απάντησή τους σχετικά με το βαθμό σημαντικότητας των προτεινόμενων μεθόδων εξ αποστάσεως επιμόρφωσης.

	Μεθοδολογία εξ αποστάσεως επιμόρφωσης	Πάρα πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου
α.	η αυτομάθηση μέσα από την μελέτη του εκπαιδευτικού υλικού	34,3%	51,4%	11,4%	2,9%
β.	η μάθηση με την εξ αποστάσεως καθοδήγηση από έναν επιμορφωτή	45,7%	40%	14,3%	0%
γ.	η επικοινωνία και η συνεργασία μέσω του Διαδικτύου	45,7%	42,9%	8,6%	2,9%

Στην ερώτηση (12) «Ποιες από τις παρακάτω δεξιότητες που πρέπει να διαθέτει ο επιμορφωτής σε ένα πρόγραμμα εξ αποστάσεως επιμόρφωσης θεωρείτε ότι είναι περισσότερο σημαντικές;», οι απαντήσεις των ερωτηθέντων διευθυντών παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα (6):

Πίνακας 6: Κατανομή συχνοτήτων και σχετικών % των διευθυντών σύμφωνα με την απάντησή τους σχετικά με τη σημαντικότητα των δεξιοτήτων των επιμορφωτών στα προγράμματα της εξ αποστάσεως επιμόρφωσης.

	Σημαντικότητα δεξιοτήτων επιμορφωτή	
α.	να παρωθεί διευκολύνοντας τη μαθησιακή διαδικασία και τη συμμετοχή κάθε εκπαιδευόμενου στις δραστηριότητες της ομάδας του	23,5%
β.	να καθοδηγεί τους εκπαιδευόμενους και να επικοινωνεί μαζί τους	38,2%
γ.	να οργανώνει και να παρακολουθεί την πρόοδο των εκπαιδευόμενων και να ορίζει τις ημερομηνίες παράδοσης των εργασιών	8,8%
δ.	να αξιολογεί τις εργασίες που αναλαμβάνει κάθε ομάδα ανά ενότητα περιεχομένου	3,1%
στ.	η ιδιαίτερη κατάρτιση στη συμβουλευτική	8,8%
ζ.	η γνωστική επάρκεια	29,4%

Στην ερώτηση (13) «Ποια από τα παρακάτω εργαλεία σύγχρονης και ασύγχρονης επικοινωνίας που αξιοποιούνται για την υποστήριξη της επιμορφωτικής διαδικασίας σε ένα πρόγραμμα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης θεωρείτε ότι είναι αποτελεσματικά;», οι απαντήσεις των ερωτηθέντων διευθυντών παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα (7):

Πίνακας 7: Κατανομή συχνοτήτων σχετικών % των διευθυντών σύμφωνα με την απάντησή τους σχετικά με την αποτελεσματικότητα των χρησιμοποιούμενων εργαλείων επικοινωνίας στα προγράμματα της εξ αποστάσεως επιμόρφωσης.

	Αποτελεσματικότητα εργαλείων εξ αποστάσεως επικοινωνίας	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Α	το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο	85,7%	14,3%
β	τα εργαλεία γραπτής συνομιλίας	45,7%	54,3%
γ.	οι λίστες συζήτησης και οι πίνακες ανακοινώσεων	57,1%	42,9%
Δ	η δημιουργία εικονικών κοινοτήτων που ευνοούν τη συνεργασία και την ανταλλαγή απόψεων και εμπειριών μεταξύ εκπαιδευόμενων	74,3%	25,7%

6. Συζήτηση των αποτελεσμάτων της έρευνας

Σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν να διερευνήσει τις αντιλήψεις και τις εμπειρίες διοικητικών στελεχών της εκπαίδευσης αναφορικά με τις τους παράγοντες αποτελεσματικού σχεδιασμού, οργάνωσης και διεξαγωγής της εξ αποστάσεως επιμόρφωσής τους και να συμβάλει στη βαθύτερη μελέτη, ανάλυση και αξιολόγηση των ιδιαίτερων πτυχών/παραγόντων της εξ αποστάσεως επιμορφωτικής διαδικασίας που επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα των επιμορφωτικών προγραμμάτων. Από τη συνολική θεώρηση των επιμέρους ευρημάτων προκύπτουν συγκεκριμένες διαπιστώσεις αναφορικά με τους παράγοντες αποτελεσματικότητας της εξ αποστάσεως επιμόρφωσης, οι οποίες αναλυτικότερα παρουσιάζονται στη συνέχεια.

Σε ό,τι αφορά στις απόψεις τους για την αξιολόγηση της σημαντικότητας των βασικών αρχών της εκπαίδευσης ενηλίκων τις οποίες υιοθετεί η εξ αποστάσεως εκπαίδευση οι διευθυντές του δείγματος δήλωσαν, ότι κατά προτεραιότητα θεωρούν ως περισσότερο σημαντικές αρχές: την ουσιαστική επικοινωνία μεταξύ επιμορφωτή και εκπαιδευόμενου από την οποία θα πρέπει να χαρακτηρίζεται το μαθησιακό κλίμα (33,3%), την αξιοποίηση των προϋπαρχουσών γνώσεων

και εμπειριών των εκπαιδευόμενων (25,7%), την ενθάρρυνση των εκπαιδευόμενων να συμμετέχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία αναλαμβάνοντας πρωτοβουλίες (22,9%) και την υιοθέτηση ενεργητικών εκπαιδευτικών τεχνικών (20%). Από το αποτέλεσμα αυτό προκύπτει ότι οι διευθυντές του δείγματος θεωρούν ότι η σημαντικότερη αρχή/προϋπόθεση της εκπαίδευσης ενηλίκων που συμβάλλει στην αποτελεσματικότητα ενός προγράμματος εξ αποστάσεως επιμόρφωσης είναι η ουσιαστική επικοινωνία μεταξύ επιμορφωτή και επιμορφούμενου. Επίσης, από το δεδομένο αυτό προκύπτει ότι είναι αναγκαία η όσο το δυνατό μεγαλύτερη συνεργασία και επικοινωνία των επιμορφούμενων με τους επιμορφωτές τους και για το λόγο αυτό προτείνονται περισσότερες ευκαιρίες διεξαγωγής «πρόσωπο με πρόσωπο» συναντήσεων και σεμιναρίων. Επιπρόσθετα, η καθοδήγηση και η υποστήριξη των επιμορφούμενων μέσα από διαπροσωπικές συναντήσεις, ιδιαίτερα κατά τα πρώτα στάδια της επιμορφωτικής διαδικασίας, αποτελεί βασική προϋπόθεση επιτυχίας ενός προγράμματος επιμόρφωσης σύμφωνα με ερευνητές που προκρίνουν το συνδυασμό τεχνικών συμβατικής και ηλεκτρονικής μάθησης (Collis, 2003; Hanson & Clem, 2006; Martyn, 2003; Kante, 2002). Επιπλέον, το εύρημα σημαίνει, όπως έχει διαπιστωθεί και από άλλους ερευνητές στο πλαίσιο παρόμοιων ερευνητικών προγραμμάτων (Waddoups & Howell, 2002; Kante, 2002; Carlson & Gadio, 2002), ότι οι εκπαιδευόμενοι αποδέχονται τη μεταξύ τους συνεργασία και δείχνουν θετική διάθεση για τη δημιουργία ομαδικών δραστηριοτήτων και σχεδίων εργασίας (projects) στο πλαίσιο επιμορφωτικών προγραμμάτων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον εμφανίζει, επίσης, και το εύρημα της έρευνάς μας που αφορά στην αξιολόγηση του βαθμού σημαντικότητας των προτεινόμενων οργανωτικών μορφών υλοποίησης της εξ αποστάσεως επιμόρφωσης των διοικητικών στελεχών της εκπαίδευσης, ενδοϋπηρεσιακής ή μη, σύμφωνα με το οποίο οι ερωτηθέντες δήλωσαν κατά προτεραιότητα ότι είναι «πάρα πολύ-αρκετά» σημαντικές οργανωτικές μορφές υλοποίησης: η οργάνωση της επιμόρφωσης σε μέσης διάρκειας (εξαμηνιαία) ενδοϋπηρεσιακά επιμορφωτικά προγράμματα από τους φορείς επιμόρφωσης (85,7%), η οργάνωση ειδικών ενδοϋπηρεσιακών μεταπτυχιακών προγραμμάτων για τη διοίκηση των εκπαιδευτικών οργανισμών από το Ε.Α.Π. (83,4%), η ένταξη της επιμόρφωσης, ως συμπληρωματικής μορφής, σε μεγάλης διάρκειας ενδοϋπηρεσιακά προγράμματα που εκτελούν επιμορφωτικοί φορείς και Α.Ε.Ι. (76,5%) και οι κύκλοι επιμορφωτικών μεταπτυχιακών προγραμμάτων, όπως ήδη συμβαίνει στο Ε.Α.Π. (75%).

Σε σχέση με τη σημαντικότητα των προτεινόμενων θεματικών εξ αποστάσεως επιμόρφωσης, οι ερωτηθέντες διευθυντές αξιολογούν ως σημαντικότερες θεματικές: τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό και την αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου (24,2%), την άσκηση ηγεσίας στο πλαίσιο της σχολικής εκπαίδευσης (22,2%), την αρχή της ποιότητας στην εκπαίδευση και τις αλλαγές στο ρόλο και τις λειτουργίες της διοίκησης της εκπαίδευσης (18,2%), την εκπαιδευτική νομοθεσία (12,5%), τη διαχείριση προβλημάτων παραβατικότητας και πειθαρχίας στο χώρο της σχολικής εκπαίδευσης (9,1%), την οργανωσιακή μάθηση ως σύγχρονη προσέγγιση βελτίωσης της ποιότητας στην εκπαίδευση (8,6%), τη διαχείριση της εκπαιδευτικής αλλαγής στο σχολικό χώρο (6,5%) και τη διοίκηση της σχολικής εκπαίδευσης αναφορικά με ευπαθείς κοινωνικές ομάδες (μαθητές με ειδικές ανάγκες, μαθητές που ανήκουν σε μειονότητες, μαθητές με προβλήματα επίδοσης στο σχολείο / αντισταθμιστική υποστηρικτική αγωγή) (3%). Το αποτέλεσμα αυτό σε μια πρώτη ανάγνωση θα μπορούσε να ερμηνευτεί από το γεγονός ότι η αποτελεσματικότητα και η ποιότητα των επιμορφωτικών προγραμμάτων βελτιώνεται όταν το περιεχόμενό τους εστιάζει σε πρακτικά ζητήματα που αντιμετωπίζουν καθημερινά οι επιμορφούμενοι (Kante, 2002) και στη σημερινή ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα το ζήτημα του εκπαιδευτικού σχεδιασμού και της αξιολόγησης του εκπαιδευτικού έργου στο σχολείο φαίνεται, ότι αποτελεί για τους διευθυντές του δείγματος τη σημαντικότερη θεματική περιοχή επιμόρφωσης .

Πολύ σημαντικό ενδιαφέρον παρουσιάζει και το αποτέλεσμα της έρευνάς μας που αφορά στην αξιολόγηση του βαθμού αποτελεσματικότητας βασικών στοιχείων εξ αποστάσεως επιμόρφωσης, σύμφωνα με το οποίο οι ερωτηθέντες δήλωσαν ότι θεωρούν κατά

προτεραιότητα ως πάρα πολύ σημαντικά στοιχεία αποτελεσματικότητας: την ανάπτυξη προγραμμάτων «μεικτής μάθησης» (blended learning) τα οποία βασίζονται στο συνδυασμό συμβατικών (κλασικών) διδακτικών τεχνικών (όπως είναι η «πρόσωπο με πρόσωπο» διδασκαλία, η συνεργατική μάθηση σε αίθουσα διδασκαλίας, η συμβουλευτική σε σεμινάρια) και μεθόδων εξ αποστάσεως εκπαίδευση (57,1%), τη συνεχή υποστήριξη από κάποιον επιμορφωτή (45,7%) και τη δημιουργία εκπαιδευτικού υλικού κατάλληλου για εξατομικευμένη μάθηση (45,7%) και τέλος τον εμπλουτισμό της εκπαίδευσης που παρέχεται με την υποστήριξη των υπηρεσιών του διαδικτύου με μεγαλύτερη ποικιλία εκπαιδευτικών τεχνικών όπως είναι η «πρόσωπο με πρόσωπο» διδασκαλία (40%). Το αποτέλεσμα αυτό σημαίνει, ότι οι απόψεις των ερωτηθέντων καταγράφονται θετικές ως προς τις δυνατότητες που προσφέρει το διαδίκτυο για τη διάχυση εκπαιδευτικού υλικού και την υποστήριξη μεγάλου αριθμού εκπαιδευόμενων, παράλληλα όμως επισημαίνονται τα σημεία στα οποία απαιτούνται βελτιώσεις προκειμένου η εξ αποστάσεως επιμορφωτική διαδικασία να είναι περισσότερο αποτελεσματική. Πιο συγκεκριμένα, το αποτέλεσμα αυτό με το οποίο συμφωνούν και τα στοιχεία της σχετικής βιβλιογραφίας (Bonk & Graham, 2006; L-Change Consortium, 2004; Young, 2002), αναδεικνύει την ανάγκη να γίνεται εμπλουτισμός της εκπαίδευσης που παρέχεται με την υποστήριξη των υπηρεσιών του διαδικτύου με μεγαλύτερη ποικιλία εκπαιδευτικών τεχνικών όπως είναι η «πρόσωπο με πρόσωπο» διδασκαλία, η συνεχής υποστήριξη από κάποιον επιμορφωτή και η δημιουργία εκπαιδευτικού υλικού κατάλληλου για εξατομικευμένη μάθηση. Εξάλλου, και η διεθνής βιβλιογραφία περιλαμβάνει έναν σημαντικό αριθμό ερευνών οι οποίες καταδεικνύουν ότι οι εκπαιδευτικές πρακτικές που βασίζονται στη φυσική επικοινωνία και αλληλεπίδραση μεταξύ επιμορφωτή και εκπαιδευόμενων εφόσον συνδυάζονται αρμονικά με πρακτικές εξ αποστάσεως εκπαίδευσης βελτιώνουν την αποτελεσματικότητα των επιμορφωτικών προγραμμάτων (Stacey & Gerbic, 2009; Martyn, 2003). Τέλος, το αποτέλεσμα αυτό επιβεβαιώνει τη σπουδαιότητα της ποιότητας του εκπαιδευτικού υλικού για την εξ αποστάσεως επιμόρφωση και αυτό είναι ένα στοιχείο που γενικότερα τεκμηριώνεται και στη διεθνή βιβλιογραφία, αφού διάφοροι ερευνητές έχουν επισημάνει ότι το εκπαιδευτικό υλικό θα πρέπει να είναι καλογραμμένο, να είναι πλούσιο ως προς τα παραδείγματα και τις δραστηριότητες που περιλαμβάνει και να ενσωματώνει ασκήσεις αυτοαξιολόγησης (Ally, 2004).

Αναφορικά με το βαθμό σημαντικότητας των χρησιμοποιούμενων μεθόδων εξ αποστάσεως εκπαίδευσης οι ερωτηθέντες θεωρούν ως «πάρα πολύ-αρκετά» σημαντικές μεθόδους : την επικοινωνία και τη συνεργασία μέσω του διαδικτύου (88,6%), τη μάθηση με την εξ αποστάσεως καθοδήγηση από έναν επιμορφωτή (85,7%) και την αυτομάθηση μέσα από την μελέτη του εκπαιδευτικού υλικού (85,7%). Από το εύρημα αυτό, το οποίο συμφωνεί με τα στοιχεία της σχετικής βιβλιογραφίας (Singh, 2003; Rooney, 2003; Osguthorpe & Graham, 2003) προκύπτει ότι είναι αναγκαία η ανάπτυξη προγραμμάτων «μεικτής μάθησης» (blended learning) τα οποία βασίζονται στο συνδυασμό συμβατικών (κλασικών) διδακτικών τεχνικών όπως είναι η «πρόσωπο με πρόσωπο» διδασκαλία, η συνεργατική μάθηση σε αίθουσα διδασκαλίας, η συμβουλευτική σε σεμινάρια και μεθόδων εξ αποστάσεως εκπαίδευσης όπως είναι η αυτομάθηση μέσα από τη μελέτη του εκπαιδευτικού υλικού, η μάθηση με την εξ αποστάσεως καθοδήγηση από έναν επιμορφωτή και η επικοινωνία και η συνεργασία μέσω του διαδικτύου. Επιπρόσθετα, στην κατεύθυνση αυτή θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο κατάλληλος συνδυασμός των εκάστοτε εκπαιδευτικών τεχνικών, ο τρόπος που οργανώνονται προκειμένου να επιτευχθούν συγκεκριμένοι εκπαιδευτικοί στόχοι και ο ρόλος που καλούνται να διαδραματίσουν οι τεχνολογίες πληροφορίας και επικοινωνίας αποτελούν ανοικτά ερωτήματα για τη σύγχρονη έρευνα (Graham, 2006; Khan, 2001).

Σχετικά με τη σημαντικότητα των απαιτούμενων δεξιοτήτων που πρέπει να διαθέτει ο επιμορφωτής σε ένα πρόγραμμα εξ αποστάσεως επιμόρφωσης οι ερωτηθέντες δήλωσαν κατά προτεραιότητα ότι θεωρούν ως σημαντικότερες δεξιότητες: την ικανότητα να καθοδηγεί τους εκπαιδευόμενους και να επικοινωνεί μαζί τους (38,2%), τη γνωστική επάρκεια (29,4%), την ικανότητα να παρωθεί διευκολύνοντας τη μαθησιακή διαδικασία και τη συμμετοχή κάθε εκπαιδευόμενου στις δραστηριότητες της ομάδας του (23,5%), τη δεξιότητα να οργανώνει

και να παρακολουθεί την πρόοδο των εκπαιδευόμενων και να ορίζει τις ημερομηνίες παράδοσης των εργασιών (8,8%), την ιδιαίτερη κατάρτισή του στη συμβουλευτική (8,8%) και την ικανότητα να αξιολογεί τις εργασίες που αναλαμβάνει κάθε ομάδα ανά ενότητα περιεχομένου (3,1%). Το εύρημα αυτό σημαίνει, ότι ο ρόλος του επιμορφωτή αναγνωρίζεται ως πολύ σημαντικός για την επιτυχία ενός προγράμματος εξ αποστάσεως προγράμματος επιμόρφωσης, ένα στοιχείο που έχει διαπιστωθεί και στο πλαίσιο άλλων σχετικών ερευνών (Wirght et al., 2006, Salmon, 2000) και, κυρίως, αναδεικνύει την άποψη ότι η τακτική αλληλεπίδραση με τον επιμορφωτή μέσα από κανάλια σύγχρονης και ασύγχρονης επικοινωνίας είναι δυνατόν να περιορίζει το άγχος των εκπαιδευτικών και να ενισχύει ως ένα βαθμό την πορεία τους προς τη αυτομάθηση.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, επίσης και το εύρημα της έρευνάς μας που αφορά στην αποτελεσματικότητα των εργαλείων εξ αποστάσεως επικοινωνίας στα προγράμματα εξ αποστάσεως επιμόρφωσης, σύμφωνα με το οποίο οι ερωτηθέντες δήλωσαν, ότι θεωρούν ως πάρα πολύ σημαντικά εργαλεία: το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (85,7%), τη δημιουργία εικονικών κοινοτήτων που ευνοούν τη συνεργασία και την ανταλλαγή απόψεων και εμπειριών μεταξύ εκπαιδευόμενων (74,3%), τις λίστες συζήτησης και τους πίνακες ανακοινώσεων (57,1%) και τα εργαλεία γραπτής συνομιλίας (45,7%). Από το αποτέλεσμα αυτό προκύπτει, ότι η αξιοποίηση του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και η δημιουργία εικονικών κοινοτήτων που ευνοούν τη συνεργασία και την ανταλλαγή απόψεων και εμπειριών μεταξύ εκπαιδευόμενων αποτελούν τα σημαντικότερα εργαλεία για τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των μαθησιακών διαδικασιών, ενώ ως λιγότερο σημαντικά εργαλεία θεωρούν οι ερωτηθέντες τις λίστες συζήτησης και τους πίνακες ανακοινώσεων καθώς και τα εργαλεία γραπτής συνομιλίας.

7. Συμπεράσματα

Με βάση τα ευρήματα της παρούσας έρευνας και την ανάλυση που προηγήθηκε μπορούμε να διατυπώσουμε τα ακόλουθα συμπεράσματα:

- Οι απόψεις της πλειοψηφίας των ερωτηθέντων διευθυντών αναφορικά με την αξιολόγηση της σημαντικότητας των βασικών αρχών της εκπαίδευσης ενηλίκων τις οποίες υιοθετεί η εξ αποστάσεως εκπαίδευση εστιάζονται κατά προτεραιότητα στην ουσιαστική επικοινωνία μεταξύ επιμορφωτή και εκπαιδευόμενου από την οποία θα πρέπει να χαρακτηρίζεται το μαθησιακό κλίμα, στην αξιοποίηση των προϋπαρχουσών γνώσεων και εμπειριών των εκπαιδευόμενων, στην ενθάρρυνση των εκπαιδευόμενων να συμμετέχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία αναλαμβάνοντας πρωτοβουλίες και στην υιοθέτηση ενεργητικών εκπαιδευτικών τεχνικών.
- Τα υψηλότερα ποσοστά προτίμησης των ερωτηθέντων διευθυντών αναφορικά με την αξιολόγηση του βαθμού σημαντικότητας των προτεινόμενων οργανωτικών μορφών υλοποίησης της εξ αποστάσεως επιμόρφωσης εστιάζονται: α. στην οργάνωση της επιμόρφωσης σε μέσης διάρκειας (εξαμηνιαία) ενδοϋπηρεσιακά επιμορφωτικά προγράμματα και β. στην οργάνωση ειδικών ενδοϋπηρεσιακών μεταπτυχιακών προγραμμάτων για τη διοίκηση των εκπαιδευτικών οργανισμών από το Ε.Α.Π.. Παράλληλα, χαμηλότερα εμφανίζονται τα ποσοστά προτίμησης όσον αφορά στην ένταξη της επιμόρφωσης, ως συμπληρωματικής μορφής, σε μεγάλης διάρκειας ενδοϋπηρεσιακά προγράμματα που εκτελούν επιμορφωτικοί φορείς και Α.Ε.Ι. και στους κύκλους επιμορφωτικών μεταπτυχιακών προγραμμάτων, όπως ήδη συμβαίνει στο Ε.Α.Π.
- Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων δήλωσε σχετικά με τη σημαντικότητα των προτεινόμενων θεματικών εξ αποστάσεως επιμόρφωσης, ότι προτιμά να επιμορφωθεί σε θέματα σχετικά με τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό και την αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου, την άσκηση ηγεσίας στο πλαίσιο της σχολικής εκπαίδευσης και σε ζητήματα σχετικά με τη διοίκηση της ποιότητας στην εκπαίδευση, ένα σημαντικό

ποσοστό δήλωσε, ότι προτιμά θέματα σχετικά με την εκπαιδευτική νομοθεσία, τη διαχείριση προβλημάτων παραβατικότητας και πειθαρχίας στο χώρο της σχολικής εκπαίδευσης και την οργανωσιακή μάθηση ως σύγχρονη προσέγγιση βελτίωσης της ποιότητας στην εκπαίδευση και μόνο ένα μικρό ποσοστό των ερωτηθέντων δήλωσε, ότι προτιμά θέματα σχετικά με τη διαχείριση της εκπαιδευτικής αλλαγής στο σχολικό χώρο και τη διοίκηση της σχολικής εκπαίδευσης αναφορικά με ευπαθείς κοινωνικές ομάδες.

- Οι απόψεις της πλειοψηφίας των ερωτηθέντων διευθυντών αναφορικά με την αξιολόγηση του βαθμού αποτελεσματικότητας βασικών στοιχείων εξ αποστάσεως επιμόρφωσης εστιάζονται κατά προτεραιότητα στην ανάπτυξη προγραμμάτων «μεικτής μάθησης» (blended learning) τα οποία βασίζονται στο συνδυασμό συμβατικών (κλασικών) διδακτικών τεχνικών (όπως είναι η «πρόσωπο με πρόσωπο» διδασκαλία, η συνεργατική μάθηση σε αίθουσα διδασκαλίας, η συμβουλευτική σε σεμινάρια) και μεθόδων εξ αποστάσεως εκπαίδευση, στη συνεχή υποστήριξη από κάποιον επιμορφωτή, στη δημιουργία εκπαιδευτικού υλικού κατάλληλου για εξατομικευμένη μάθηση και στον εμπλουτισμό της εκπαίδευσης που παρέχεται με την υποστήριξη των υπηρεσιών του διαδικτύου με μεγαλύτερη ποικιλία εκπαιδευτικών τεχνικών, όπως είναι η «πρόσωπο με πρόσωπο» διδασκαλία.
- Οι απόψεις των ερωτηθέντων αναφορικά με το βαθμό σημαντικότητας των χρησιμοποιούμενων μεθόδων εξ αποστάσεως εκπαίδευσης εστιάζονται κυρίως στην επικοινωνία και τη συνεργασία μέσω του Διαδικτύου, ενώ χαμηλότερα εμφανίζονται τα ποσοστά προτίμησης στη μάθηση με την εξ αποστάσεως καθοδήγηση από έναν επιμορφωτή και στην αυτομάθηση μέσα από την μελέτη του εκπαιδευτικού υλικού.
- Οι απόψεις της πλειοψηφίας των ερωτηθέντων αναφορικά με τη σημαντικότητα των απαιτούμενων δεξιοτήτων που πρέπει να διαθέτει ο επιμορφωτής σε ένα πρόγραμμα εξ αποστάσεως επιμόρφωσης εστιάζονται κατά προτεραιότητα στην ικανότητα του επιμορφωτή να καθοδηγεί τους εκπαιδευόμενους και να επικοινωνεί μαζί τους, στη γνωστική του επάρκεια και στην ικανότητά του να παρωθεί διευκολύνοντας τη μαθησιακή διαδικασία και τη συμμετοχή κάθε εκπαιδευόμενου στις δραστηριότητες της ομάδας του, ενώ χαμηλότερα εμφανίζονται τα ποσοστά των ερωτηθέντων που θεωρούν ως σημαντικές τις δεξιότητες του επιμορφωτή να οργανώνει και να παρακολουθεί την πρόοδο των εκπαιδευόμενων και να ορίζει τις ημερομηνίες παράδοσης των εργασιών, την ιδιαίτερη κατάρτισή του στη συμβουλευτική και την ικανότητά του να αξιολογεί τις εργασίες που αναλαμβάνει κάθε ομάδα ανά ενότητα περιεχομένου.
- Τα υψηλότερα ποσοστά προτίμησης των ερωτηθέντων διευθυντών αναφορικά με την αποτελεσματικότητα των εργαλείων εξ αποστάσεως επικοινωνίας εστιάζονται στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, και στη δημιουργία εικονικών κοινοτήτων που ευνοούν τη συνεργασία και την ανταλλαγή απόψεων και εμπειριών μεταξύ εκπαιδευόμενων, ενώ λιγότερο αποτελεσματικά εργαλεία θεωρούν οι ερωτηθέντες τις λίστες συζήτησης, τους πίνακες ανακοινώσεων και τα εργαλεία γραπτής συνομιλίας.

Τέλος, θα μπορούσαν να γίνουν οι παρακάτω προτάσεις για περαιτέρω έρευνα: πρώτον η διεξαγωγή της έρευνας σε μεγαλύτερο δείγμα με στόχο τη δυνατότητα της γενίκευσης των αποτελεσμάτων και δεύτερον η βαθύτερη μελέτη, ανάλυση και αξιολόγηση των ιδιαίτερων πτυχών/παραγόντων της εξ αποστάσεως επιμορφωτικής διαδικασίας που επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα των επιμορφωτικών προγραμμάτων. Πιο συγκεκριμένα, η διερεύνηση της αλληλεπίδρασης των παραμέτρων της επιμορφωτικής διαδικασίας και η συσχέτισή τους με παράγοντες που επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων εξ αποστάσεως επιμόρφωσης και προκρίνονται συστηματικά στη διεθνή βιβλιογραφία, όπως είναι τα χαρακτηριστικά εκπαιδευόμενων, ο τρόπος που εναλλάσσονται διάφορες εκπαιδευτικές τεχνικές και η οικονομική αποδοτικότητα των προγραμμάτων, αποτελούν πεδίο με ερευνητικό ενδιαφέρον.

Βιβλιογραφικές αναφορές**Ξενόγλωσσες**

- Ally, M. (2004) Foundations of educational theory for online learning, in *Theory and practice of online learning*. T. Anderson and F. Elloumi (Eds). Athabasca. AB: Athabasca University.
- Bonk, C. J., Graham, C. R. (2006). *Handbook of blended learning: Global Perspectives, local designs*. San Francisco. CA: Pfeiffer Publishing.
- Carlson, S. , Gadio, C. T. (2002). Teacher professional development in the use of technology. In W. D. Haddad A. Draxler (Eds.). *Technologies for education: potential, parameters, and prospects*. Paris and Washington. D.C.: UNESCO and AED.
- Collis, B. (2003). Course redesign for blended learning: modern optics for technical professionals. *International Journal of Continuing Engineering Education and Lifelong Learning*, 13(1/2), 22-38.
- Collis, B. (1996). *Tele learning in a Digital World-The Future of Distance Learning*. London;International Thomson Computer Press. European Commission (2000). *E-Learning-Designing Tomorrow's Education*. Brussels: (2000) 318 Final, COM.
- Eurydice, (1995). *The Education Information Network in the European Union and the EFTA/EEA Countries, In-service training of teachers in the European Union and the EFTA/EEA Countries*. Brussels.
- Graham, C. R. (2006). Blended Learning Systems: Definition, current trends and future directions. In C. J. Bonk & C. R. Graham (Eds.). *Handbook of blended learning: Global Perspectives, local designs*. San Francisco. CA: Pfeiffer Publishing.
- Guy, N. (1998). *Οι εκπαιδευτικοί: Προοπτικές για το εκπαιδευτικό επάγγελμα στην Ευρώπη* (μετ. Δεληγιάννη). Αθήνα: Δεληγιάννη.
- Hanson, K. & Clem, F. (2006). To blend or not to blend: A look at community development via blended learning strategies;. In C. J. Bonk & C. R. Graham, (Eds.). *Handbook of blended learning: Global perspectives, local designs*. San Francisco. CA: Pfeiffer Publishing.
- Jung, I. (2005). ICT-Pedagogy Integration in Teacher Training: Application Cases Worldwide. *Educational Technology and Society*, 8(2), 94-101.
- Kante, C. (2002). E-training: The new frontier of the teacher professional development. *TechKnowLogia*, 4(4), 12-14.
- Keegan, D. (1986). *Foundations of distance education*. Beckenham: Croom Helm.
- Keegan, D. (1980). On defining distance education. *Distance Education*, 1(1), 13-36.
- Keerey, B. & Isakson, J. (2001). *The Power of the Internet for Learning: Moving from Promise to Practice*. Washington DC: Report of the Web-based Training Educational Commission.
- Khan, H. B. (2001). *Web-Based Training*. New Jersey: Educational Technology Publications.
- L-Gange Consortium, (2004). *Change in European Education and Training Systems related to Information Society Technologies*. Yearly Report 2003/2004. European Commission. Brussels: Information Society Technologies.
- Martyn, M. (2003). The hybrid online model: Good practice. *Educause Quarterly*, 26(1), 18-23.
- Osguthorpe, R. T., Graham, C. R. (2003). Blended learning systems: Definitions and directions. *Quarterly Review of Distance Education*, 4(3), 227-234.
- Rooney, J. E. (2003). Blending learning opportunities to enhance educational programming and meetings. *Association Management*, 55(5), 26-32.
- Salmon, G. (2000). *E-moderating: The key to teaching and learning online*. London: Kogan Press.
- Scholseer, L. A. & Simonson, M. (2006). *Distance Education: Definition and Glossary of Terms*. 2nd Edition.
- Singh, H. (2003). Building effective blended learning programs. *Educational Technology*, 43(6), 51-54.

- Stacey, E., Gebrie, P. (2009). Introduction to Blended Learning Practices. In E. Stacey , P. Gerbic Hershey (Eds). *Effective Blended Learning Practices: Evidence-Based Perspectives*. In ICT-Facilitated Education. PA: IGI Publishing.
- Wirght, N., Dewstow, R., Topping, M., Tappenden, S. (2006). New Zealand examples of Blended Learning. In C. J. Bonk , C. R. Graham (Eds). *The Handbook of Blended Learning: Global Perspectives, Local Designs*. San Francisco: Pfeiffer.
- Waddoups, G. & Howell, S. (2002). Bringing online learning to campus: The hybridization of teaching and learning at Brigham Young University. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, 2(2), 138-159.
- Young, J. R. (2002). 'Hybrid' teaching seeks to end the divide between traditional and online instruction. *Chronicle of Higher Education*, A33, 1-8.
- Zhao, N. Z. (2004). *An overview of the teachers training project on technology-pedagogy integration, Training Workshop for Project Country Team Leaders/ Trainers: Professional Development of Teachers and Other Facilitators for ICT Integration*. Bangkok. Thailand. UNESCO.

Ελληνόγλωσσες

- Ανδρέου, Α. (2001). *Η ανοικτή και εξ αποστάσεως επιμόρφωση των εκπαιδευτικών-Μια εκδοχή*. Πρακτικά του 1^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. Πάτρα: ΕΑΠ.
- ΑΤΜ, (2007). *Διαπανεπιστημιακό Δίκτυο Υψηλών Ταχυτήτων*. Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Βασιλίου, Β. & Χαράμης, Π. (1997). *Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Trends. Ανάλυση επιμορφωτικών αναγκών των εκπαιδευτικών σε έξι ευρωπαϊκές χώρες*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη.
- Βεργίδης, Δ., Λιοναράκης, Α., Λυκουργιώτης, Α., Μακράκης, Β., Ματράλης, Χ., (1998). *Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Θεσμοί και λειτουργίες*. Τόμος Α'. Πάτρα: ΕΑΠ.
- Γιάγλη, Σ. (2009). *Αυτονομία στη μάθηση στο πλαίσιο της Ανοικτής και εξ αποστάσεως Εκπαίδευσης*. Διπλωματική Εργασία. Πάτρα: ΕΑΠ.
- Γιάγλη, Σ. , Γιάγλης, Γ., Κουτσούμπα, Μ. (2010). Αυτονομία στη μάθηση στο πλαίσιο της εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης. *Open Education*, 6(182), 92-105.
- Κλίτσας, Γ.(2008). *Διερεύνηση της αποτελεσματικότητας της εισαγωγικής επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών*. Διπλωματική Εργασία. Πάτρα: ΕΑΠ.
- Λιοναράκης, Α. (2001). Ποιοτικές προσεγγίσεις στο σχεδιασμό και στην παραγωγή εξ αποστάσεως πολυμορφικού εκπαιδευτικού υλικού. Στο Μακράκης Β. (Επιμ.). *Νέες τεχνολογίες στην εκπαίδευση και στην εκπαίδευση από απόσταση*. Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή. Ατραπός, Αθήνα.
- Λιοναράκης, Α. (1998-1999). *Ιδρύματα Ανοικτής και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης*. Στο Βεργίδης, Δ., Λιοναράκης, Α., Λυκουργιώτης, Α., Μακράκης, Β., Ματράλης, Χ. (Επιμ.). *Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση-Θεσμοί και Λειτουργίες*. (σελ. 143-243). Τόμος Α'. Πάτρα: ΕΑΠ.
- Λιοναράκης, Α. (2006). Η θεωρία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και η πολυτροπικότητα της πολυμορφικής της διάστασης. Στο: Λιοναράκης, Α. (Επιμ.). *Ανοικτή και εξ αποστάσεως Εκπαίδευση-Στοιχεία θεωρίας και πράξης*, (σελ. 7-41). Αθήνα: Προπομπός.
- Ματθαίου, Δ., Μουζάκης, Χ., Ρουσσάκης, Ι. (2001). *Η Αξιοποίηση των Νέων Τεχνολογιών Επικοινωνίας στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση: Εφαρμογές της Εκπαιδευτικής Τηλεδιάσκεψης στις Μεταπτυχιακές Σπουδές και στην Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών*, Πρακτικά του 1^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου για την Ανοικτή και εξ αποστάσεως Εκπαίδευση. Πάτρα: ΕΑΠ.
- Ματράλης, Χ. (1998-1999). Ιδιαίτερα εκπαιδευτικά «εργαλεία-μέθοδοι». Στο: Βεργίδης Δ., Λιοναράκης Α., Λυκουργιώτης Α., Μακράκης Β., Ματράλης Χ. (Επιμ.). *Ανοικτή και*

- εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Θεσμοί και λειτουργίες* (σελ. 41-93). Τόμος Α'. Πάτρα: ΕΑΠ.
- Μαυρογιώργος, Γ. (1993). Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών: Το Υπουργείο Παιδείας και η Ομάδα Εργασίας, *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 46.
- Μαυρογιώργος, Γ. (2001). Επιμόρφωση εκπαιδευτικών και επιμορφωτική πολιτική στην Ελλάδα. Στο Αθανασούλα-Ρέππα Α., Ανθοπούλου, Σ., Κατσουλάκης Σ., Μαυρογιώργος Γ., *Διοίκηση Εκπαιδευτικών Μονάδων*. Τόμος Β'. Πάτρα: ΕΑΠ.
- Μπράτιτσης, Θ., Δημητρακοπούλου, Α. (2001). Ολοκληρωμένα περιβάλλοντα εκπαίδευσης από απόσταση μέσω διαδικτύου; Παρόν και Μέλλον. Στο Μακράκης Β. (Επιμ.). *Νέες τεχνολογίες στη εκπαίδευση και στην εκπαίδευση από απόσταση*. Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή. Αθήνα: Ατραπός.
- Παπαδάκης, Σ., Βελισσάριος, Α., Φραγκούλης, Ι. (2003). Η επιμόρφωση και μετεκπαίδευση των εκπαιδευτικών στην κοινωνία της πληροφορίας με αξιοποίηση των μεθόδων της ανοικτής και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Στο: Λιοναράκης, Α. (Επιμ.). *2ο Πανελλήνιο συνέδριο για την ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Πρακτικά εισηγήσεων* (σελ. 558-571). Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο και Προπομπός.
- Παπαδούρης, Π. (2001). Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών: Μια μελέτη περίπτωσης. Στο Λιοναράκης, Α. (Επιμ.). *1ο Πανελλήνιο Συνέδριο στην Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, Πρακτικά Εισηγήσεων* (σελ. 536-548). Πάτρα: ΕΑΠ.
- Παπανικολάου, Κ., Γρηγοριάδου, Μ. (2005). Προσαρμοστικά εκπαιδευτικά συστήματα υπερμέσων στο Διαδίκτυο. Στο Σ. Ρετάλης (Επιμ.). *Οι προηγμένες τεχνολογίες Διαδικτύου στην Υπηρεσία της μάθησης*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Ράπτης, Α. & Ράπτη, Α. (2001). *Μάθηση και Διδασκαλία στην εποχή της πληροφορίας*. Αθήνα.
- Φραγκούλης, Ι. (2010). *Σχεδιασμός και ανάπτυξη δεικτών ποιότητας για την αποτίμηση της αποτελεσματικότητας προγραμμάτων Συνεχιζόμενης Επαγγελματικής Κατάρτισης*. Νομαρχιακό ΚΕΚ Αχαΐας- ΝΕΛΕ. Α δημοσίευτη μελέτη.
- Χατζηπαναγιώτου, Π. (2001). *Η Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών: Ζητήματα οργάνωσης, σχεδιασμού και Αξιολόγησης*. Αθήνα: Δαρδανός.
- Χλαπάνης, Γ., Δημητρακοπούλου, Α. (2004). Επιμόρφωση εκπαιδευτικών μέσω Διαδικτύου: Παρουσίαση της περίπτωσης της Κοινότητας Μάθησης Εκπαιδευτικών (ΚΜΕ) του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Στο Μ. Γρηγοριάδου (Επιμ.). *Οι ΤΠΕ στην Εκπαίδευση*. Πρακτικά 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου με διεθνή συμμετοχή. Αθήνα: Εκδόσεις Νέων Τεχνολογιών.